

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

Bijlage 2 - Participatieverslag
Terinzagelegging ontwerp- Programma Energiehoofdstructuur (PEH)

Datum: 25-01-2024

Opgesteld in opdracht van: ministeries van
EZK en BZK

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave.....	1
1 Inleiding.....	2
2 Participatie: terugblik vorig participatieverslag en activiteiten.....	3
2.1 Terugblik vorig participatieverslag	3
2.2 Activiteiten	3
3 Opbrengst participatieproces	4
3.1 Regionale energiedialogen	4
3.2 Gebiedsgesprekken.....	5
3.3 Advertenties	5
3.3.1 Advertenties in bladen	5
3.3.2 Online banners	5
3.4 Openbare digitale bijeenkomsten.....	6
3.5 Online / website.....	6
3.6 Afstemming andere trajecten	6
3.7 Besluitvorming medeoverheden	7
3.8 Zienswijzen en advies Commissie m.e.r.....	7
3.8.1 Overzicht indieners.....	8
3.8.2 Hoofdlijnen zienswijzen.....	8
3.8.3 Advies commissie m.e.r.....	9
4 Conclusie participatie.....	9

1 Inleiding

Dit is het participatieverslag voor de derde fase en slotfase van de totstandkoming van het definitieve Programma Energiehoofdstructuur. Deze derde fase heeft betrekking tot de periode vanaf het vaststellen van het ontwerp Programma Energiehoofdstructuur in juni 2023 tot aan het definitief vaststellen van het PEH op 1 maart 2024. De eerste fase betrof de totstandkoming van de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (onderzoeksplan) en de tweede fase betrof de totstandkoming van het ontwerp-PEH.

Deze slotfase betrof de ter inzagelegging en het verwerken van de zienswijzen en reacties tijdens de energiedialogen. Van vrijdag 1 september tot en met donderdag 12 oktober 2023 lagen het ontwerp Programma Energiehoofdstructuur en de bijbehorende Integrale Effectenanalyse (IEA) ter inzage. In die periode was het mogelijk om een zienswijze in te dienen. In deze periode zijn er verschillende zienswijzen ontvangen en hebben verschillende partijen, waaronder de Commissie voor de Milieueffectrapportage, geadviseerd en meegedacht over dit onderzoeksplan. In die periode hebben er ook verschillende bijeenkomsten plaats gevonden met professionals uit het energie- en ruimtedomein in het kader van de energiedialogen.

In dit verslag blikken de ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) terug op de participatie van de derde fase. Er wordt verantwoording afgelegd over welke activiteiten zijn ondernomen, met wie is gesproken, welke inbreng hebben belanghebbenden geleverd, wat is daarmee gedaan en wat zijn de belangrijkste conclusies voor het vervolg.

2 Participatie: **terugblik vorig participatieverslag en activiteiten'**

Dit participatieverslag toont een kort overzicht van de participatie- en inspraak-activiteiten die plaats hebben gevonden in het kader van de totstandkoming van het definitieve PEH, sinds de publicatie van het voorgaande participatieverslag op 3 juli 2023. Dit participatieverslag betreft de periode 3 juli 2023 – 1 maart 2024. De strekking van de activiteit wordt geschetst en wat de belangrijkste conclusies zijn.

2.1 Terugblik vorig participatieverslag

De conclusies uit het vorige participatieverslag (fase IEA en totstandkoming Ontwerp-programma) gingen onder andere over:

- Het rekening houden met de bestaande en lopende ruimtelijke plannen van decentrale overheden in de uitvoeringsagenda
- Noodzaak tot aanscherping monitoring en handhaving van ruimtelijke reserveringen
- Aandacht voor begrijpelijke communicatie
- Goede samenwerking met provincies en gemeenten
- In een cyclisch proces het PEH periodiek aan te passen en te laten aansluiten op de aangrenzende trajecten (zoals het NPE, RES, CES, MIEK en VAWOZ).

Het vorige participatieverslag is te vinden op de [website van Programma Energiehoofdstructuur](#).

2.2 Activiteiten

We hebben de afgelopen periode op de volgende manieren het contact met verschillende belanghebbenden gehad:

- Regionale energiedialogen
- Openbare webinars
- Online/website
- Advies van de commissie voor de milieueffectrapportage (MER)
- Gesprekken met diverse stakeholders (overheden, indieners van zienswijzen, netbeheerders)
- Afstemming in het kader van NOVEX
- Afstemming met beleidstrajecten over energie

In de volgende paragrafen lichten we dit verder toe.

3 Opbrengst participatieproces

3.1 Regionale energiedialogen

In de maand september organiseerden het ministerie van Economische Zaken en Klimaat en de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) zes regionale energiedialogen voor geïnteresseerde en belanghebbende professionals over het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE), het ontwerp-Programma Energiehoofdstructuur (PEH) en Integraal Programmeren. Voor deze bijeenkomsten zijn het bedrijfsleven, energie professionals en medeoverheden uitgenodigd om deel te nemen. Voor het PEH zijn de dialoogsessies voornamelijk gebruikt om informatie, kennis en tips op te halen voor het uitvoeringsprogramma. In totaal hebben 150 mensen deelgenomen aan de deelsessies over het PEH. Tijdens de energiedialogen is ook gewezen op de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen over het PEH.

De bijeenkomsten waren als volgt opgebouwd:

- Een plenaire introductie over het NPE, het PEH en regionaal integraal programmeren en de verbanden tussen de **programma's**
- Een verdiepende presentatie over PEH
- De uitdagingen op basis van het PEH voor de betreffende regio
- In groepjes werken aan oplossingen hoe ruimte voor energiehoofdstructuur tijdig beschikbaar kan komen.
- Het delen van ervaringen (tips en instrumenten) voor uitvoering van het PEH, bijvoorbeeld aan de hand van vergelijkbare beleidsopgaven.
- De uitvoering van het PEH.

De bijeenkomsten hebben het volgende opgeleverd:

- Deelnemers deelden breed dat de ruimtevraag in bepaalde gebieden een groot knelpunt is.
- Energie zou sturend moeten zijn voor de ruimtelijke planvorming van energie-vragende gebruiksfuncties.
- Aandacht voor meervoudig ruimtegebruik.
- Ook andere opgaven/ ruimtelijke claims meewegen, zoals o.a. woningbouw, water en stikstof genoemd.
- De observatie dat de werelden van energie en ruimte dichter bij elkaar moeten komen en dat vakmensen uit beide sectoren beter samen kunnen werken.
- Het spanningsveld tussen het stellen van ambities op hoger schaalniveau en uiteindelijke uitwerking op lager schaalniveau. Balans centraal en decentraal is een veelbesproken onderwerp (zowel intern bij het PEH als tijdens de regionale dialoogsessies). Nationale regie is nodig, maar met oog voor regionale/lokale ontwikkelingen en ruimte voor afwegingen in het gebied zelf.
 - Deelnemers roepen het Rijk om regie te nemen. Dit uiteraard in samenspraak met decentrale overheden en met respect voor lokale situatie, omgeving en gebiedskwaliteit. Lokaal is het soms namelijk onmogelijk om knopen door te hakken om nationale energie-infrastructuur te faciliteren die niet direct lokaal voordelen biedt. In dat kader zou het Rijk volgens deelnemers ook duidelijke keuzes moeten maken over wat wel en niet mag **en kan: "stel lastige keuzes niet uit", "Niet alles kan overal", "durf keuzes te maken", "het Rijk maakt visie en stelt randvoorwaarden" en "Richting kiezen tussen democratie en noodzakelijke / vitale infrastructuur à la Delta Werken"**
 - Het is daarbij essentieel om nut en noodzaak mee te geven aan omgeving.
 - Duidelijkheid en transparantie over belang/gevolgen/doel voor de regio. Een voorbeeld: geef bij de start duidelijk aan wat de kwantitatieve ruimtelijke opgave is, dat staat niet meer ter discussie.
- Samenwerken en afstemming zijn cruciaal voor de uitvoering en verbinding van alle schaalniveaus (nationaal, regionaal, lokaal). Hiervoor is nodig:
 - o Oproep om een scherpe opgave (vanuit PEH) lokaal uit te werken, ook met bewoners.
 - o Duidelijke kaders en transparantie over inspraak- en besluitvormingsproces. Wat je wel en niet samen beslist (sommige dingen staan vast, wees daar duidelijk over). Wie maakt welke keuze/hakt welke knoop door?
 - o Sluit aan bij bestaande overlegtafels, zoals energy boards.
 - o NPRES is net goed op gang, in hoeverre zijn er dwarsverbanden en verbindingen te leggen?
 - o Per gebied samenwerken (niet per project) en opgaven in samenhang bekijken.
 - o Mensen met kennis en kunde laten samenwerken: kennisdeling en ondersteuning van partners met kennis en capaciteit.
- De verbinding van PEH en NOVEX uitleggen/ in de uitvoering concreet maken.

- Er wordt breed aandacht gevraagd voor leefbaarheid en daarbij als nodig compensatie van pijnlijke maatregelen, bijvoorbeeld voor de leefbaarheid van een (naastgelegen) gebied.
- Als er geen vrije ruimte beschikbaar is, moet je ruimte maken. Dit gaat niet over ruimtelijke inpassing maar over heroverwegen ruimtegebruik en daar is het huidige proces niet op ingericht. Bijvoorbeeld uitbreiding of herverkaveling.
- Oproep om de handhaving van gereserveerde ruimte te verbeteren.
- Aandacht voor externe veiligheid en de nodige ruimte die daarvoor nodig is.
- Energyhubs zijn belangrijk om opwek en afname bij elkaar te plaatsen en netcongestie te verminderen.

3.2 Direct contact met specifieke stakeholders

Bij publicatie van het ontwerp Programma Energie hoofdstructuur heeft het team-PEH verschillende belanghebbenden apart op de hoogte gesteld en geïnformeerd over de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen. Verder heeft het projectteam op verschillende momenten gesprekken georganiseerd met diverse spelers in bepaalde gebieden waar veel energiehoofdstructuur te programmeren is.

3.3 Advertenties

Door middel van advertenties hebben we beoogd zoveel mogelijk belanghebbenden en geïnteresseerden te informeren over de terinzagelegging van het ontwerp Programma Energiehoofdstructuur. In de betreffende advertenties wordt kort uitgelegd wat het PEH is, dat er twee digitale informatiebijeenkomsten plaatsvinden op 13 en 25 september 2023, en dat er een mogelijkheid is om te reageren door een zienswijze in te dienen.

3.3.1 Advertenties in regionale dagbladen

De advertentie over het Programma Energiehoofdstructuur heeft op 31 augustus 2023 in de Staatscourant gestaan. Op 1 september heeft er een ¼ advertentie over het PEH gestaan in de volgende dagbladen:

Provincie	Dagblad
Groningen	Dagblad van het Noorden
Noord-Holland	Noord Hollands dagblad (K31)
Limburg	De Limburger
Zuid-Holland	AD Haagsche Courant (alle edities)
	AD Rotterdams Dagblad (alle edities)
Zeeland	PZC/BN De Stem Zeeland
Noord-Brabant	BN DeStem Brabant
	Brabants Dagblad
Utrecht	Gooi- en Eemlander
Amsterdam e.o.	Het Parool
Overijssel	Tubantia
	De Stentor
Gelderland	De Gelderlander

3.3.2 Online advertenties

In de periode van 1 t/m 24 september is een online banner geplaatst in een grote groep online kranten en media. Het aantal impressies van deze online banners is 1.407.118, waarvan de zichtbaarheid 72,29% is. Het aantal keren dat online bezoekers op de advertentie hebben geklikt is 4405 keer. Via het Algemeen Dagblad zijn de meeste mensen bereikt, met 613.182 impressies en ruim twee duizend clicks.

Online kranten en media waar banner is geplaatst		
Algemeen Dagblad	Nu.nl	RTLnieuws
Brabants Dagblad	Eindhovenens Dagblad	BN de Stem
De Gelderlander	De Stentor	De Volkskrant

Tubantia	Libelle	Provinciale Zeeuwse Courant
In de Buurt	Linda	Superguide
Het Parool	Flair	Margriet
Trouw	Story	Sportnieuws
Reclamefolder	Ouders van nu	Kek Mama
AutoWeek	Hart van Nederland	Nouveau
VT Wonen	Goeievraag	De Ondernemer
Totaal TV	Schoolbank	Startpagina

3.4 Openbare digitale informatiebijeenkomsten

Op 13 en 25 september zijn er twee online informatiebijeenkomsten georganiseerd over het Programma Energiehoofdstructuur. Hierin is het Ontwerp-PEH toegelicht evenals de onderliggende Integrale Effectanalyse. Een videoverslag is gepubliceerd op de projectwebsite.

De online banners met informatie over de webinars (zie voorgaande paragraaf) verwezen via een link door naar de registratiepagina van de webinars. Deze registratiepagina is door 2.320 mensen bezocht en heeft geleid tot 87 inschrijvingen voor het webinar van 25 september en 68 inschrijvingen voor het webinar van 13 september. Er zijn vragen gesteld over de rol van batterijen in het energiesysteem en over de impact van buisleidingen op waardevolle natuur. Ook stelde een kijker voor om elektrolyse plaats te laten vinden op zee, net voor de kust, en vroeg een andere kijker naar een specifieke 380 kV tracé op de kaart. Deze vragen werden ofwel via de chat beantwoord ofwel live in de studio. Andere punten die tijdens discussies tussen kijkers werden ingebracht waren de rol van lokale energie opwek in het PEH en ook de rol van provincie Groningen in de uitvoering. Na het beantwoorden van alle vragen is er in de twee webinars afsluitend gewezen op de mogelijkheid om een zienswijze over het PEH in te dienen. De webinars zijn door de bezoekers beoordeeld met een gemiddeld cijfer van 7,9.

3.5 Online / website

Op de projectpagina van Bureau Energieprojecten is en wordt de stand van zaken rondom Programma Energiehoofdstructuur weergegeven. Naast de publiekspagina is een openbare webpagina ingericht voor de doelgroep energieprofessionals (klik hiervoor op '**stakeholdersbijeenkomsten**' op de projectpagina). Op deze pagina zijn de videoverslagen en gepresenteerde sheets van stakeholdersbijeenkomsten, veel gestelde vragen en antwoorden door energieprofessionals en de aankondiging van eerstvolgende geplande stakeholdersbijeenkomsten gepubliceerd.

Op de website van Bureau Energieprojecten (BEP) van de RVO kunnen website bezoekers onder andere klikken op de pagina over het PEH. In de periode van 3 juli tot 12 oktober waren er 2700 unieke paginaweergaven van de pagina van het PEH. Hiervan hebben 173 website bezoekers doorgelinkt naar de informatiepagina over de stakeholderbijeenkomsten over het PEH. Tot slot is het ontwerp-PEH in deze periode in totaal 921 keer gedownload. Het ontwerp-PEH is het meest gedownloade document van alle BEP projecten in de periode van juli tot en met september en staat op de 2^e plaats van de meest bezochte pagina's.

3.6 Afstemming andere trajecten

Het Programma Energiehoofdstructuur is onderdeel van bredere en integrale afwegingen die gemaakt worden voor de realisatie van de energietransitie. Zo heeft er de afgelopen periode afstemming plaatsgevonden met en over (niet uitputtend):

- Nationaal Plan Energiesysteem (NPE)
- Integraal Programmeren
- Regionale Energiestrategieën (**RES'en**);
- MIEK
- Programma Noordzee en Verkenning Aanlanding Wind op Zee (VAWOZ).
- Nationaal Programma Verduurzaming Industrie
- Target Grid (TenneT)
- Infravisie (Gasunie)
- Programma NOVEX
- Nota Ruimte
- Programma Bodem en Water Sturend
- Nationaal Programma Landelijk Gebied

Afstemming en informatie-uitwisseling heeft plaatsgevonden tijdens gesprekken, werksessies en de eerdergenoemde digitale bijeenkomsten. Dit gebeurt tijdens alle fases van de integrale effectenanalyse, het opstellen en het uitvoeren van het PEH. Daarnaast kent elk traject een participatieproces, waarbij het Rijk ook voor zover dat past gezamenlijk op te trekken. Stakeholders vragen om overzicht van de verschillende beleidstrajecten omtrent energie-infrastructuur en daarom is bij elke stakeholdersbijeenkomst ook altijd een overzicht aanwezig van de voortgang van parallelle trajecten die raken aan het PEH.

Een speciale vernoeming in dit participatieverslag betreft Target Grid. Target Grid is TenneT's visie op een klimaatneutraal energiesysteem op land en zee richting 2045¹. Waar het onderzoek achter PEH gebaseerd is op verschillende energetische en ruimtelijke scenario's op basis van de II3050 scenario's, is Target Grid gebaseerd op het II3050-scenario Nationale Sturing, met een hoge mate van elektrificatie. Binnen Target Grid wijst TenneT diverse wissel- en gelijkstroom verbindingen aan en een aantal energieknooppunten. Om de nieuwste inzichten vanuit Target Grid mee te nemen in het PEH, en het PEH-beleidskader en de voorziene ontwikkelingen vanuit Target Grid op elkaar aan te laten sluiten heeft nader afstemming tussen TenneT en EZK plaatsgevonden. Daarbij is een werkwijze afgesproken om de uitbreidingen van het hoogspanningsnet, zowel verbindingen als stations, door TenneT te laten verifiëren op basis van de inzichten uit Target Grid. Ook heeft TenneT bekeken of de verwachte uitbreidingen binnen de bestaande locaties en huidig lopende procedures voor capaciteitsuitbreidingen passen, of dat hier aanvullende sturing op nodig is. Op basis hiervan is gebleken dat een aantal stationslocaties voldoende ruimte biedt voor toekomstige capaciteitsuitbreidingen, en dat voor een aantal stationslocaties en hoogspanningsverbindingen verder verkend moet worden of aanvullende maatregelen nodig zijn om te anticiperen op een mogelijke ruimtevraag. Zie hiervoor het Uitvoeringsprogramma PEH.

3.7. Besluitvorming medeoverheden

Het definitieve PEH wordt vastgesteld in de Ministerraad, maar ervoor vindt ook besluitvorming met de medeoverheden plaats via het Bestuurlijk Overleg Klimaat en Energie van Rijk en **medeoverheden (BOKE). De voortgang van het PEH en actuele dilemma's zijn bovendien steeds** voorgelegd in het IMTRES en het OGBRES, of het IMO Energiesysteem waar IPO, VNG, de netbeheerders en de waterschappen vertegenwoordigd zijn.

3.8 Zienswijzen en advies Commissie m.e.r.

Er zijn 42 zienswijzen ingediend over het Ontwerp-programma Energiehoofdstructuur. Hieronder volgt een overzicht van de indieners.

¹ <https://www.tennet.eu/nl/target-grid>

3.8.1 Overzicht indieners

Overheid	RES Regio West-Brabant	Provincie Groningen
	Gemeente Oosterhout	Provincie Noord-Brabant
	Samenwerkingsverband Metropoolregio Eindhoven	Provincie Limburg
	Gemeente Moerdijk	Provincie Zuid-Holland
	Gemeente Venlo	Gemeente Hoeksche Waard
	Provincie Friesland	Gemeente Enschede
	Gemeente Eemdelta	Provincie Noord-Holland
	Gemeente Horst aan de Maas	
Koepelorganisatie overheden	VNG	
	IPO	
Brancheorganisatie of belangenorganisatie energie	Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur	
	ZLTO	
	STAWEL (boerenorganisatie)	
	Platform Groen Gas	
	Leidingenstraat Nederland (LSNed)	
	Stichting CLOK	
	Stichting Northgrid	
Nederlandse Vereniging Duurzame Energie		
Netbeheerders	TenneT TSO bv	N.V. Nederlandse Gasunie
Bedrijven	O3 systems energie bv	Air Products
	Corre Energy	Vattenfall N.V.
	Tata Steel	N.V. EPZ
PPS	Programmabureau Noordzeekanaalgebied	
Maatschappelijke organisaties	Stichting Brabantse Milieufederatie	
	Vogelbescherming Nederland	
Particulieren	6 particulieren	

3.8.2 Hoofdlijnen ingediende zienswijzen

Over het algemeen spreken indieners hun waardering uit over het PEH als eerste ruimtelijke schets voor een klimaatneutraal energiesysteem. Hieronder volgen veelgenoemde opmerkingen:

- Provincies en gemeenten willen zo vroeg mogelijk door het Rijk betrokken worden bij de uitvoering. Via een interbestuurlijke klankbordgroep wordt een Uitvoeringsprogramma PEH opgesteld. Dit wordt tegelijkertijd gepubliceerd met het definitieve PEH. Daarna kan direct van start gegaan worden met de uitvoering.
- Indieners uiten hun zorgen over het tempo van de warmtetransitie in verhouding tot de ketens (elektriciteit en waterstof) waar het Rijk wel ruimtelijk op stuurt. Er wordt gevraagd of warmte en geothermie niet alsnog binnen de reikwijdte van het PEH moeten worden opgenomen. Warmtenetten en geothermie zullen wij niet opnemen in PEH want warmtenetten zijn doorgaans niet bovenregionaal. Gemeenten zijn dan een logischer bevoegd gezag. Geothermie is ook onderdeel van veel lokale energieketens, en ruimtelijke sturing op locaties en randvoorwaarden komt terug in het Programma Duurzaam Gebruik van

- de Ondergrond.
- Indiëners hebben zorgen over het grote aantal batterijen dat ruimtelijk ingepast moet worden. Gemeenten krijgen veel aanvragen binnen en zoeken een kader om te beoordelen wat slimme locaties zijn). Hiertoe wordt in samenwerking met stakeholders en andere ministeries een apart ruimtelijk beleidskader batterijen opgesteld als één van de acties in het Uitvoeringsprogramma PEH.
- Verschillende provincies en havenbedrijven roepen op tot een nadere gezamenlijke verkenning naar de ruimtevrage voor energie binnen industrieclusters, en hoe daar vorm aan te geven in de uitvoering. In deze gebieden komt het grootste ruimtebeslag van PEH terecht omdat rondom de aanlanding elektrolyzers, stations, batterijen en regelbare centrales ingepast moeten worden. Het gesprek tussen rijk-regio vindt nu plaats in NOVEX-verband. Aanvullend zijn er waarschijnlijk juridisch-planologische beleidsinstrumenten nodig om proactief ruimte te kunnen reserveren.

3.8.3 Advies Commissie m.e.r.

Naast de terinzagelegging, geldt voor het PEH een verplichting tot het uitvoeren van een Milieueffectrapportage (plan-m.e.r. plicht) en het inwinnen van advies van de onafhankelijke Commissie MER over deze Milieueffectrapportage. De onafhankelijke Commissie MER heeft een toetsingsadvies opgeleverd over de onderliggende effectanalyse van het PEH. De commissie heeft op een aantal onderdelen om aanvullende milieu-informatie gevraagd. Om hier invulling aan te geven is een aanvulling op de milieueffectrapportage opgesteld. Zie verder de Nota van Antwoord en de Aanvulling op de Integrale Effectanalyse.

4 Conclusie voor het vervolg

Uit de verschillende bijeenkomsten, schriftelijke consultaties en gesprekken komen verschillende suggesties en adviezen naar voren voor de uitvoering van het PEH. Samengevat gaat het over:

- Dat het Rijk zal doorgaan om haar uiterste best te doen mede-overheden, burgers en stakeholders zo goed mogelijk te betrekken en te informeren over de besluitvorming en uitvoering van het PEH.
- Een oproep voor de ruimtelijke kwaliteit, de wisselwerking tussen decentraal en centrale energiesystemen en de grote ruimtevrage rondom energie in industrieclusters.
- De veelvoorkomende vrage naar nadere duiding van alternatieve vormen van opslag (naast grootschalige (systeem) batterijen) heeft onder andere geleid tot een extra passage in het definitieve PEH over flexibiliteit. Hierin wordt de bredere context van flexibiliteit geschetst en alternatieve opties verder toegelicht. Ook voegen we in dit hoofdstuk toe dat we niet alleen **kijken naar 'slimme' locaties voor batterijen, maar ook** naar maatschappelijk wenselijke locaties.
- Het belang van betekenisvolle participatie bij de uitvoering van projecten van het PEH, waarbij het brede veld aan stakeholders actief wordt betrokken en er goed wordt samengewerkt.